Vybrané tradičné strofy a strofické útvary: Sonet :)

Sonet (z talianskeho Sonetto jemný zvuk, tiež malá skladba), po slovensky aj znelka, je spomedzi všetkých tradičných strofických útvarov najznámejším a najčastejším používaným útvarom.

Existuje niekoľko teórií o jeho vzniku. V podstate ich možno rozdeliť na dve skupiny – podľa toho, čo vznik sonetu pripisujú jednému autorovi, alebo mu pripisujú kolektívny pôvod. Dnes sa už všeobecne ujal názor, že prvým autorom sonetov je taliansky básnik Jacopo da Lentino (prvá polovica 13. storočia), predstaviteľ sicílskej básnickej školy. Podľa Nory Krausovej však „určite sa o sonet pokúšali aj inde a oveľa skôr". Pravda, slovo sonet sa spomína už v niektorých provensálskych básňach z 12. storočia, ale tam sa uvádza ako označenie nápevu. Sonet, ktorý sa ustálil ako štrnásťveršový strofický útvar, vznikol pravdepodobne z osemveršovej strofy sicílskej ľudovej piesne, tzv. siciliány (ABABABAB) a z jej skráteného šesťveršového tvaru (CDCDCD). Niektorí bádatelia v tomto skrátenom tvare siciliany vidia šesťveršovú toskánsku strofu rispetto. Pôvodná forma sonetu by bola teda:

A B A B A B A B C D C D C D

Potom sa zmenil rozvrh rýmov v druhej časti sonetu na C D E C D E, zrejme pod vplyvom tercíny, čím sa dosiahla jej výrazná dvojdielnosť. Zmenu rýmov v osmeverší (namiesto striedavého obkročný rým) uskutočnil pravdepodobne básnik Guido Cavalcanti (1259-1300), takže sa aj tu začala prejavovať dvojdielnosť, čo napokon vyústilo v takejto sonetovej schéme:

ABBA ABBA CDE CDE

Takúto formu sonetu potom používali talianski básnici, medzi nimi najznámejší Dante Aligieri a Francesco petrarca. Zvlášť F. Petrarca vo svojej chýrečnej zbierke ľúbostných básní *Spevník* (*Canzoniere*) urobil sonet takou dokonalou formou lyrickej poézie, že sa podľa neho aj volá petrarkistický sonet.

Na výstavbe sonetovej formy sa zúčastňuje počet veršov, ich metricko-rytmický spád, strofické členenie a rozvrh rýmov. Z takýchto príznakov všetkým sonetom je spoločný len počet veršov. Zatiaľ čo v každom sonete je štrnásť veršov, ostatné príznaky sa odlišujú a menia v jednotlivých vývinových obdobiach a národných literatúrach. Pre taliansky sonet kanonizovaný Petrarcom je príznačné strofické členenie na dve štvorveršia a dve trojveršia (4+4+3+3) a obkročný rým v štvorveršiach (ABBA, ABBA), v trojveršiach sa pripúšťali rozličné rýmové kombinácie: CDC, DCD, alebo C D C, C D C, alebo C D E, E D C a pod.; verš je najčastejšie desaťslabičný (alebo jedenásťslabičný ženský) jambického spádu:

Keď mlčí nebo, zem i vietor v hore
a zver i vtáctvo krotký sánok zviera,
keď hviezdny voz si noc už vedie z šera
a bez vĺn tíško v lôžku leží more:

plám, dumám, plačem s dušou na úmore,
bo z nej len hnev a sladký bôľ mi zviera!
Boj je môj stav! No hoci pre ňu zmiera
i mier len v nej zas nájde srdce choré.

Tak jedna jasná, živá studňa núka
sladkosť i horkosť, k nej smäd hasiť chodím,
jediná dlaň i lieči ma i raní.

Keďže sa nikdy neskončí mi muka,
Tisíc ráz denne mriem i zas sa rodím:
Tak ďaleko som stále od záchrany.

Francesco Petrarca (preklad Viliam Turčány)

Aj vo francúzskom sonete sú dve štvorveršia a dve trojveršia, takisto obkročný rým v štvorveršiach, ale v trojveršiach sú najčastejšie tieto rýmové kombinácie: C C D, E E D alebo C C D, E D E. Vo francúzskom sonete často sa vyskytuje alexandrijský verš. Takéto sonety písal najmä básnik Pierre de Ronsard (1524-1585).

Copyright © 2013 - 2026 Encyklopédia poznania

Anglický sonet sa od predchádzajúcich odlišuje v strofickom členení: má tri štvorveršia a jedno dvojveršie. Je to tzv. epigramatická forma sonetu. Máme dva typy anglického sonetu: tzv. shakespearovský (podľa W. Shakespeara, 1564-1616) a spenserovský (podľa E. Spensera) sonet. V shakespearovskom sonete rozvrh rýmov je A B A B, C D C D, E F E F, G G a v spenserovskom sonete A B A B, B C B C, C D C D, E E. V oboch typoch anglického sonetu verš je päťstopový jambický.

Nemecký sonet v podstate preberá stavbu talianskeho sonetu, ale namiesto jambického metra v ňom je trochej. Takýto trochejský sonet použil aj slovenský klasicistický básnik Ján Kollár.

Sonet sa vo svojom dlho vývine od 13. storočia menil. Dodnes sa v ňom nezmenil len počet veršov a nezjavuje sa v ňom združený rým, ktorý sa pociťuje ako nesonetový. Avšak ustupovalo sa od predpísaného počtu slabík vo verši, od prísnej stopovej organizácie, ba zjavujú sa dokonca aj sonety s nerovnoslabičnými veršami. Básnici so sonetom aj experimentovali. Napríklad už v renesancii vzniká „sonetto caudato“ čiže sonet „s chvostom“, v ktorom sa po štrnástom verši zjavuje ešte jeden alebo viacero veršov, najčastejšie trojveršie. Známy je aj „sonet naopak“, v ktorom sú najprv trojveršia a potom štvorveršia (3+3+4+4). Takéto sonety písali najmä francúzski symbolistickí básnici (napríklad Paul Verlaine, 1844-1896).

Pevná kompozičná stavba sonetu sa premieta aj do jeho významovej roviny. Spravidla každá strofa je uzavretou myšlienkou alebo opisom. Rozvíjanie témy prebieha ako predloženie istého problému (téza) a stanovenie jeho protikladu (antitéza), ktoré sú umiestnené do štvorveší, niekedy aj do prvého trojveršia. Nakoniec v druhom trojverší dochádza k významovému uzatvoreniu (syntéza), v ktorom je obyčajne aj pointa výpovede. V štvorveršiach klasického sonetu sa opisy určitých vonkajších javov podávali prevažne objektívnym tónom, zatiaľ čo v trojveršiach do popredia vystupovalo vnútorné zažitie tých javov obyčajne subjektívne lyricky podložené. Tematika sonetov spočiatku bola ľúbostná, neskôr sa spracúvali aj iné témy, do popredia neraz vystupovala reflexívna tematika.

V porovnaní s inými literatúrami v slovenskej poézii sonet sa zjavil pomerne neskoro. Niekoľko sonetov napísal Pavel Jozef Šafárik – tri uverejnil v zbierke *Tatranská múza s lýrou slovanskou* (1814) a šesť v časopise *Prvotiny pěkných umění* (1816). Onedlho po ňom však nasledoval výrazný sonetista Ján Kollár: konečné znenie jeho *Slávy dcéry* obsahuje 645 sonetov, čo je zároveň aj najväčší počet sonetov od niektorého slovenského básnika.

Kollárov sonet má trochejský spád, striedajú sa v ňom desaťslabičné a deväťslabičné verše, v štvorveršiach je obkročný rým a v trojveršiach prevažne rýmová schéma C d C E d E. Tematika Kollárových sonetov je ľúbostná a vlastenecká. No v slovenskom klasicizme okrem Kollára iní spisovatelia sa k sonetu nepriklonili, ak pravda nepočítame jeho epigónov (Samuel Godra, Michal Godra, Matej Ambrózy a iní), ktorí sa pod vplyvom Slávy dcéry pokúsili aj o túto básnickú formu.

Básnici romantizmu vo svojom odklone od klasicistických foriem a v príklone k formám ľudovej slovesnosti sonet nepestovali. U štúrovských básnikov sonet je nanajvýš zriedkavým javom – napríklad Andrej Sládkovič napísal len jeden sonet (*Maríne*). Častejšie ho možno stretnúť u menej významných básnikov (Samo Vozár, Daniel Maróthy).

Po romantizme sonet je v slovenskej literatúre stále prítomný, raz výraznejšie, inokedy menej výrazne, čo v podstate záviselo od celkovej poetiky konkrétneho básnického smeru. Vajanský a Hviezdoslav vo svojom básnickom programe pestovania artistických foriem primeranú pozornosť venovali aj sonetu. Je to sonet písaný v duchu parnasizmu, najmä Hviezdoslavov sonet, Hviezdoslavove cykly *Sonety* (1886) a *Krvavé sonety* (1919) mali značný vplyv nielen na vývin slovenského sonetu, ale aj v širších reláciách. Príznačné je však, že tak Hviezdoslav, ako i Vajanský v sonetoch nestvárňovali ľúbostné témy. U Vajanského témy sonetov sú úvahové, ba aj príležitostné, u Hviezdoslava vyslovene reflexívne (najmä v *Sonetoch*). Prvé ľúbostné sonety v slovenčine napísal Janko Jesenský.

V slovenskej poézii 20. storočia takmer nieto básnika, ktorý nepísal aj sonety – z významných básnikov sa mu nepriklonili Ján Smrek, Laco novomeský a Milan Rúfus. V symbolizme dôležitú úlohu zohralo šesť Kraskových sonetov. Sonety ďalej písali: Ivan Gall, Vladimír Roy, v medzivojnovom období Martin Rúfus, Štefan Krčméry, Emil Boleslav Likáč, Valentín Beniak, Ján Kostra, Pavol Horov, v neskoršej tvorbe nadrealisti Július Lenko, Pavol Bunčák, Štefan Žáry, Vladimír Reisel, v povojnovom období Vojtech Mihálik, Miroslav Válek, Viliam Turčány, Ján Buzássy, Ján Stacho, Ľubomír Feldek a mnohí iní. Slovenský sonet od čias Vajanského a Hviezdoslava prevažne je jambického spádu, ale najmä súčasní básnici sa nepridržiavajú prísne stopovej organizácie veršov a u nich sa zjavujú aj sonety trochejského spádu (J. Kostra, V. Mihálik). Upúšťanie od prísnych požiadaviek sonetovej formy možno vlastne sledovať od čias Ivana Krasku, ktorý síce dodržiaval požiadavku obkročných rýmov v štvorveršiach, ale pripúšťal viac rýmov, napríklad A bb A A cc A alebo a b b a c d d c, čo už predstavuje značné

Copyright © 2013 - 2026 Encyklopédia poznania

uvoľnenie. Zjavujú sa sonety s nerovnoslabičnými veršami (E. B. Lukáč), s veršami kratšími alebo dlhšími od klasických desaťslabičných (Ján Kostra). Pravdepodobne táto možnosť rozličných obmien dáva sonetu silu pretrvávania, hoci mu už mnohí dávno predpovedali zánik.

O sonete uvažovali tak teoretici, ako i básnici, ktorí dokonca písali aj sonety o sonete, tzv. metasonety, v ktorých názore vyjadrovali svoje náhľady na túto strofickú formu. Niekoľko takých sonetov o sonete napísal aj Ján Kostra:

Nie, ona nie je zo slov.
Slová sú iba vyslané,
Aby ju našli. Cez stráne,
hľa, sonet slepých poslov

pohnal som za ňou. Bez zbrane.
So zvesťou prišli. – So zlou!
Tých štrnásť rojníc slov
prinieslo ti len hýkanie!

A prečo teda znova?
- Nuž, slová nie sú slová.
Kopýtka majú, srsť i chvosty.

Každé je sprosté jak somárik sprostý.
Tú rosu chytí, a tú vôňu jahôd.
Z nej. Viete? To je systém šťastných náhod.

Ján Kostra: *Sonet o sonete*

Sonet vystupuje ako jednotlivá báseň, ale sa často aj združuje do cyklov. Ale aj v cyklickom útvare každý sonet zachováva svoju významovú samostatnosť. Takými sonetovými cyklami v slovenskej poézii sú Kollárova *Slávy dcéra*, Hviezdoslavove *Sonety*, najmä však *Krvavé sonety*, Beniakové cykly *Pax a Sonety podvečerné*, Kostrov cyklus *Zamiešané sonety*, Horov cyklus *Nápisy na hroby*, Mihálikov cyklus *Sonety pre tvoju samotu*. Zvláštnym a oveľa pevnejším a náročnejším združovaním sonetov do cyklov je sonetový veniec (alebo znelkový veniec). Skladá sa z 15 sonetov (zneliek) združených tak, že posledný verš predchádzajúceho sonetu vždy je prvým veršom sonetu nasledujúceho. Pätnásty sonet pozostáva zo začiatočných veršov ostatných sonetov a volá sa „majstrovský sonet“ alebo „magistrál“. Obyčajne začiatočné hlásky veršov majstrovského sonetu sú akrostichom kryjúcim meno osoby, ktorej je skladba venovaná. Známy sonetový alebo znelkový veniec napísal slovinský básnik France Prešeren (do slovenčiny ho preložil Víťazoslav Hečko v zbierke *Struny lásky*). V slovenskej poézii sonetový veniec napísala Helena Križanová v zbierke *Modlitby za šťastie*.

Vybrané kapitoly z teórie poézie

Zdroje

Prevzaté a upravené z:

• Michal Harpáň, *Teória literatúry*, ESA, Bratislava, 1994, ISBN 80-85684-05-5.